

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВУ СФЕРУ

А. КОЛОТ,

доктор економічних наук

Київський національний економічний університет

Однією з головних ознак сучасного розвитку світового господарства є розгортання процесів глобалізації, які суттєво впливають на міжнародні економічні відносини, трансформують напрями і визначають тенденції щодо розвитку національних економік.

Розглядаючи сутність поняття “глобалізація світового господарства”, чимало економістів за основну ознаку цього явища вважають взаємозалежність економіки. Генеральний директор Міжнародного Бюро Праці М.Хансен у доповіді на 85-й сесії Міжнародної конференції праці (Женева, червень 1997 р.) зазначав, що глобалізація є складним явищем взаємозалежності економік, що виникає через обмін товарів і послуг, а також перебіг капіталів.

Близьким до цього є визначення глобалізації як процесу, завдяки якому досягнення, рішення і діяльність людей в одній частині земної кулі впливають на окремих людей та їхні спільноти у всіх частинах світу. З цього визначення випливає, що глобалізація є масштабним процесом, який активно позначається на світовому господарстві. При цьому глобалізація як процес світового рівня зумовлює інтенсифікацію взаємозв'язків, взаємодії й взаємозалежності держав.

Глобалізацію світової економіки характеризують як сукупність процесів організованого використання матеріальних і нематеріальних ресурсів у масштабі всієї планети. Існує погляд, що глобалізація — сукупність проблем сьогодення.

Автор поділяє точку зору тих економістів, які підкреслюють проблематичність дати єдине визначення глобалізації, яке б охопило всі аспекти цього складного явища, що має планетарні масштаби.

Головними ознаками, виокремлення яких слугує ключем до розуміння сутності глобалізації, можна назвати:

- взаємозалежність національних економік та їх взаємопроникнення;
- інтернаціоналізація світової економіки під впливом поглиблення міжнародного поділу праці;
- послаблення можливостей національних держав щодо формування незалежної економічної політики;

■ розширення масштабів обміну та їхня інтенсифікація;

■ формування метапростору в умовах утворення і функціонування транснаціональних фінансових телекомунікаційних й інших мереж;

■ становлення єдиної системи зв'язків і нової конфігурації світової економіки;

■ тяжіння світової економіки до єдиних стандартів, цінностей, принципів функціонування під впливом обміну товарами, робочою силою, капіталом і культурними цінностями.

Глобалізація світового господарства є надто складним, суперечливим і багатовекторним процесом. Політики й науковці до кінця не усвідомили його роль в розвитку людської цивілізації. Існує широкий спектр оцінок щодо наслідків глобалізації світової економіки.

Із розвитком цього історичного процесу одні економісти пов'язують можливість вирішення глобальних соціально-економічних проблем, забезпечення гармонізації інтересів розвинутих країн і тих, що розвиваються, стабільний розвиток усієї надскладної системи, досягнення рівноваги між суспільством і природним середовищем. Глобалізація як процес, що сприяє поглибленню поділу праці, ефективнішому розподілу ресурсів та їхньому використанню у світовому масштабі, потенційно має супроводжуватися підвищенням продуктивності праці й життєвого рівня населення. Не можна не враховувати і таких позитивних наслідків глобалізації як вільний доступ споживачів до світової номенклатури товарів і послуг, розширення ємкості ринків унаслідок розвитку торгівлі, підвищення рівня конкуренції, спрощення доступу інвесторів на ринки інших країн, взаємний обмін досягненнями в технології й організації виробництва тощо.

Водночас чимало економістів дотримуються діаметрально протилежних оцінок щодо наслідків глобалізації. Характерною є така: “Ідея глобалізації ... є завуальованою настановою західного світу, що реально очолюється олігархами, на підкорення всієї планети і можливість експлуатувати більшість людства в своїх інтересах. Для реалізації власних цілей олігархи укладають відкриті й таємні спілки, утво-

рюючи так зване “братство”, що претендує на роль вершителя долі країн і народів планети”¹.

Не ідеалізуючи позитивні наслідки глобалізації, не можемо погодитися з твердженнями, що йдеться не про закономірний історичний процес розвитку світової економіки, а наслідок дій верхівки фінансової олігархії. Певна річ, що глобалізацію не вважаємо панацеєю від усіх соціально-економічних негараздів. Процеси включення економіки окремих країн до світового господарства є вкрай складними за змістом, суперечливими за наслідками і потребують уваженого, неупередженого аналізу та підготовки відповідних наукових висновків і рекомендацій.

За її наслідками глобалізацію світового господарства не можна трактувати однозначно. Це об’єктивний процес планетарного масштабу. Як і будь-який складний процес, він потребує регулювання, приведення у певні змістовно-часові рамки. Загрозу, яку несуть процеси глобалізації, правомірно розглядати передусім як запізнення заходів світової спільноти щодо врегулювання цього планетарного явища, запровадження заходів, які обмежують поширення негативних наслідків.

Якою ж є природа негативних наслідків процесів глобалізації? Світовий досвід засвідчує: для того щоб скористатися плодами інтеграційних процесів, національна економіка повинна мати конкурентні переваги, а держава — проводити зважену політику щодо їхнього розвитку та реалізації. Повна ізоляція від процесів глобалізації, як і політика суцільної відкритості національної економіки, — два полюси у проведенні економічної політики, результат яких є приблизно однако-вим. Наслідки штучного відмежування від світової економіки та інтеграційних процесів, що відбуваються там, відомі з історії радянської доби. Спроба подальшої ізоляції від процесів глобалізації означала б остаточне перебування країни в сегменті периферії світової економіки. Втім процес включення національної економіки до світового господарства не є легким, він має спрямовуватися і регулюватися політичними рішеннями, мати державну підтримку, враховувати стан конкурентних переваг вітчизняних товаровиробників.

Світова практика переконливо свідчить, що вигреш від глобалізації розподіляється нерівномірно. На сучасному етапі її плодами користуються здебільшого транснаціональні компанії, для яких фінансова і торговельна глобалізація відкриває широкий доступ на нові ринки, до рідкісних ресурсів, кваліфікованої й відносно дешевої робочої сили. Водночас чимало суб’єктів національного господарства — малі і середні підприємства, що не мають експортної орієнтації, підприємства, які мають традиційну спеціалізацію (обробна промисловість, трудомісткі неінноваційні виробництва), навіть ті, котрі функціонують в країнах з розвинутою ринковою економікою, потерпають від “відкритості” економіки і є

прибічниками політики протекціонізму, обмеження впливу транснаціональних компаній на формування політики держави. Із світової практики, включаючи практику нашої держави, можна навести чимало прикладів “вимивання” під впливом процесів глобалізації цілих галузей економіки, посилення залежності від імпорту, “розмивання” економічної структури і навіть способу життя, що формувалися десятиліттями.

У світі відбувається безперервна боротьба товарів, боротьба за ринки та національні інтереси на цих ринках. Глобалізація та її основне виявлення — зростання відкритості національної економіки — зумовлюють потенційні вигоди, втім обмежують можливості незалежної макроекономічної політики на національному рівні. Неупереджений аналіз засвідчує, що у міждержавних відносинах тривають перерозподіл ресурсів на користь країн так званого цивілізаційного центру, які розвиваються на основі постіндустріальних принципів, і постійне нагромадження відсталості на іншому полюсі — у країнах з традиційною індустріальною технологією та доіндустріальним розвитком.

Отже, глобалізація економіки — не лише вигоди, а й висока ймовірність втрат, зростання ризиків. Глобалізація передбачає, що країни стають не просто взаємозалежними з причини формування системи міжнародного інтегрованого виробництва, зростання обсягів світової торгівлі та потоків іноземних інвестицій, інтенсифікації руху технологічних нововведень, а й більш вразливими щодо негативного впливу світогосподарських зв’язків.

Чимало зарубіжних економістів справедливо наголошують на загостренні під впливом процесів глобалізації проблем передовсім у соціально-трудовій сфері, виявленням яких є зростання безробіття, поглиблення розшарування між багатими і бідними, послаблення традиційних моральних критеріїв, зростання десолідаризації суспільства тощо. Фахівці Науково-дослідного інституту соціального розвитку при ООН, визнаючи неоднозначність і суперечливість впливу глобалізації на соціально-трудову сферу, зазначають: “Відкриваючи надзвичайні можливості одним людям і цілим країнам, ті самі глобалізаційні сили відіграють не останню роль у зростанні зубожіння інших людей і країн, їхньої невпевненості у завтрашньому дні, послабленні соціальних інститутів і систем соціального захисту, розмиванні традиційних особистісних і суспільних цінностей”².

Під впливом лібералізації зовнішньої торгівлі, розширення меж відкритості національних товарних і фінансових ринків, зростання конкуренції між товаровиробниками відбуваються суттєві зміни в структурі й масштабах зайнятості. Розширюються можливості для перенесення виробництва, а разом з ним і робочих місць, до інших країн, а надто з дешевою робочою силою. Безумовні переваги мають компанії тих розви-

¹ Глобализация мирового хозяйства и место России / Отв. ред. В.П. Колесов, М.Н. Осьмова. — М.: ТЕИС, 2000. — С.116.

² Тревоги мира. Социальные последствия глобализации мировых процессов. — М., 1997. — С.4.

нутих країн, які виробляють конкурентоспроможну продукцію, мають змогу впливати на політичні рішення урядів держав світу, диктувати їм свої умови.

Вплив процесів глобалізації на стан ринку праці наочно простежується на прикладі нашої країни, де реальністю є “вимивання” з національного ринку праці робочих місць з високим і середнім “освітнім рівнем”, створення робочих місць, що погіршують професійну структуру зайнятості, утруднення перспектив зайнятості в галузях, які можуть і мають стати пріоритетними, зростання незатребуваності накопиченого людського капіталу тощо.

Потенційна чи реальна загроза втрати робочих місць під впливом глобалізаційних процесів створює в суспільстві атмосферу невпевненості, негативно позначається на балансі сил між найманими працівниками і роботодавцями.

Складовою процесів глобалізації є зростаюча мобільність робочої сили, інтенсифікація міграційних процесів, наслідки яких є суперечливими. Для країн, що не проводять зваженої міграційної політики, серйозним випробуванням для національного ринку праці є зростаюча конкуренція країн з низьким рівнем заробітної плати, скорочення кількості робочих місць, на яких зайняте корінне населення, зниження середнього рівня оплати праці некваліфікованої та низькокваліфікованої робочої сили.

Для країн, що розвиваються, а також країн з перехідною економікою серйозною проблемою стає “відплив” інтелектуального потенціалу. Глобалізація і технічний прогрес сприяють підвищенню попиту на висококваліфіковану робочу силу з боку транснаціональних компаній. За підрахунками західних учених, еміграція висококваліфікованого фахівця рівнозначна вкладенню в економіку вибраної ним країни мільйона доларів. Підраховано, що в результаті еміграції з Росії висококваліфікованих фахівців ця країна тільки в економіку США інвестувала понад трильйон доларів³.

Надзвичайно гострою є проблема інтелектуальної міграції. За різними оцінками, в 90-ті роки ХХ ст. Україна втратила від 15 до 20% інтелектуального потенціалу в результаті еміграції найбільш підготовленої робочої сили. Вважаємо, що досягнуто порога “критичної маси” інтелектуальної еміграції, за яким можливі незворотні наслідки. Маємо виходити з того, що місце країни в світовому господарстві визначається і визначатиметься якістю людського капіталу, станом освіти і рівнем використання досягнень науки і техніки на виробництві. Тому збереження існуючої тенденції щодо втрати людського капіталу унеможливить надалі створення конкурентних переваг, а отже виходу продукції й економіки загалом на світовий рівень.

Неоднозначним є вплив процесів глобалізації на стан у сфері доходів працюючих. Результати останніх досліджень свідчать про різке збільшення прибутковості найбільших міжнародних корпорацій, поляризацію у рівні доходів вищої управлінської ланки і звичайних працівників цих компаній. Так, у США середня заробітна плата керуючого компанією у 419 разів є більшою, ніж у звичайного працівника⁴. В умовах жорсткої конкуренції стає проблематичною реалізація принципу “однакової оплати за однакову працю”, який проголошено у Статуті МОП.

Інтенсифікація процесів глобалізації супроводжується негативними наслідками для соціально-трудової сфери. Масовим стає намагання роботодавців знижувати заробітну плату і зменшувати витрати на поліпшення умов праці з метою підвищення конкурентоспроможності продукції.

Для сучасного етапу функціонування світової економіки характерним є підвищення впливу транснаціональних компаній (ТНК) на формування світогосподарських зв'язків і моделей економічного розвитку. Нині ТНК контролюють близько 40% світових засобів виробництва та 75% світової торгівлі товарами й послугами. Зазначимо, що штаб-квартири найбільших ТНК знаходяться у США. Це зумовлює значний вплив англо-американської законодавчої системи на формування трудового законодавства багатьох країн світу. Це не може не насторожувати світову громадськість, оскільки США досі не ратифікували і не визнають більшості міжнародних стандартів праці, розроблених МОП у формі конвенцій і рекомендацій. Загалом модель соціально-трудових відносин, яка функціонує у США, не є ідеальною. Звідси загроза дерегулювання ринку праці, децентралізації переговорів і укладення угод, що сповідується багатьма американськими фахівцями та їхніми прибічниками в Західній Європі.

Отже, однозначної оцінки наслідків глобалізації не можна сформулювати, як і не можна адміністративними засобами цілковито виключити країну зі світових інтеграційних процесів. Натомість слід шукати оптимальні шляхи для пристосування національної економіки до нових світових порядків, що формуються під впливом процесів глобалізації. Чимало негативних наслідків, “видатків глобалізації” слід пов'язувати не з природою цього явища, а неготовністю, неспроможністю урядів багатьох країн і світової спільноти належно адаптувати свою політику до умов сьогодення.

На розвиток відносин між працею і капіталом за умов інтенсифікації процесів глобалізації впливає діяльність МОП. Для пом'якшення негативних наслідків глобалізації світової економіки в соціально-трудовій сфері 86-а сесія Міжнародної конференції праці в Женеві 18 червня 1998 р. ухвалила Декларацію

³ Див.: Глобализация мирового хозяйства и место России / Отв. ред В.П.Колесов, М.Н.Осьмова. — М.: ТЕИС, 2000. — С.230.

⁴ Там же, с.145.

МОП про основоположні принципи і права у сфері праці й механізм її реалізації. В документі названо чотири основоположні (базові) принципи, які всі держави — члени МОП мають дотримуватися, а саме:

- а) свобода об'єднання і визнання права на ведення колективних переговорів;
- б) скасування усіх форм примусової або обов'язкової праці;
- в) заборона дитячої праці;
- г) неприпустимість дискримінації в сфері праці й занять.

На думку фахівців МОП, ратифікація країнами світу міжнародних трудових норм, якими є конвенції, ухвалені цією організацією, включення їхніх норм до національного законодавства має сприяти оптимізації відносин між працею і капіталом, зміні ситуації, коли перевага у формуванні умов трудових договорів все більше віддається інтересам роботодавців.

Можна погодитися з відомим фінансистом Дж. Соросом, який одну з головних причин поширення негативних наслідків процесу глобалізації вбачає в тому, що політичною елітою багатьох країн на озброєння взято ідею ринкового фундаменталізму або вільного підприємництва і недооцінюється регулювання економічного розвитку в планетарному масштабі. "Навіть якщо ми відкладемо суттєві моральні й етичні питання, — зазначає Дж. Сорос, — і сконцентруємось лише на економічних проблемах, ідеологія ринкового фундаменталізму і тут виявиться глибоко і безнадійно помилковою. Іншими словами, ринкові сили, якщо їм дати повну владу, навіть в суто економічних і фінансових питаннях спричиняють хаос і зрештою можуть призвести до занепаду світової системи капіталізму"⁵.

За сучасних умов принципового значення набувають питання про рівень відкритості економіки України. Фахівці МОП, аналізуючи рівень відкритості економіки багатьох держав з перехідною економікою, у тому числі України дійшли висновку, що це є "однією з найбільш дивовижних особливостей"⁶. Темпи, з якими зазначені держави лібералізували свої зовнішньоторговельні сектори, призвели до того, що вони стали "одними з найбільш відкритих в економічному плані державами". Водночас досвід більшості розвинутих країн світу незаперечно свідчить, що процеси лібералізації зовнішньо-економічних зв'язків дієво регулюються в масштабах держави. Попри загальну тенденцію лібералізації міжнародного обміну товарами, послугами капіталом ці країни зберігають і розвивають інструменти регулювання експорту та імпорту, застосовують інші протекціоністські важелі, метою яких є захист і підтримка вітчизняних товаровиробників і споживачів, забезпечення національної економічної безпеки, отримання зустрічних поступок від партнерів у торговельно-економічних відносинах. Це

дає змогу національно-господарським комплексам і деяким підприємствам пристосовуватися до зовнішніх умов, "вписуватися" у міжнародний поділ праці, закріплювати та розвивати конкурентні переваги.

Розгалуженим є законодавство країн Заходу, що регулює зовнішньо-економічні відносини. У США, приміром, чинне законодавство надає значні можливості для контролю державою за розмірами та напрямками вкладення іноземного капіталу. Зокрема, відповідно до законодавчих норм департамент оборони має право виключати іноземні фірми, як і фірми, що перебувають під іноземним контролем, із складу підприємств, котрі можуть одержувати замовлення уряду в сфері оборони. Іноземні інвестиції заборонені або суттєво обмежені в засобах масової інформації, атомній енергетиці, внутрішніх авіап перевезеннях.

У контексті глобалізації має бути переглянуто існуючі погляди щодо потреби обмеження впливу держави на економіку ринкового типу. Автор не поділяє думки, що глобалізація світової й зростання відкритості національної економіки призводять до зниження ролі державних інститутів та їхнього регулюючого значення. За нашою оцінкою, твердження прибічників неоліберального варіанту економічного розвитку (Ф. Хайєка, М. Фрідмана та ін.) про те, що в умовах глобалізації роль держави має послаблюватися, залишаються не більше ніж теоретичними міркуваннями. Практика свідчить про зворотне, а саме: в умовах глобалізації світового господарства роль держави в економічних процесах набуває якісно нового значення. За останні два десятиліття у більшості розвинутих країн світу частка ВВП, яка розподіляється через бюджет, зростає або зберігається на високому рівні, що свідчить про суттєву роль держави у регулюванні національної економіки (див. таблицю).

Зміни, що мають відбутися в діяльності держав за умов глобалізації, пов'язані не з применшенням її абсолютної ролі, а реструктуризацією напрямів її впливу на соціально-економічні процеси. Зростатиме участь держави у підвищенні конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників, розвитку потрібної для цього інфраструктури — науки, засобів зв'язку, фінансових інститутів тощо. Можна стверджувати, що на Заході спостерігається не згортання економічної ролі держави, а зміна його господарських функцій щодо активнішої участі у зміцненні світогосподарських позицій. Характерно, що в програмних документах і рішеннях Організації Економічного Співробітництва і Розвитку (ОЕСР) акцент робиться не на дерегулюванні економіки, а "реформі регулювання".

Вважаємо, що вирішувати проблеми, які породжуються глобалізацією, можна лише опанувавши новий системний підхід до аналізу реальностей, що сформувалися наприкінці минулого та на початку нового

⁵ Сорос Дж. Кризис мирового капитализма. Открытое общество в опасности. — М., 1999. — С.23.

⁶ Политика в области занятости в условиях глобализации экономики. — Женева: МОТ, 1996. — С.79.

Державні витрати (у тому числі соціальні), % до ВВП ⁷

Країна	Рік					
	1960		1970		1980	
	Усі витрати	У тому числі соціальні	Усі витрати	У тому числі соціальні	Усі витрати	У тому числі соціальні
США	27,1	7,3	30,7	10,4	33,7	15,0
Німеччина	36,8	18,1	39,1	19,5	48,3	26,0
Франція	29,7	13,4	40,3	16,7	46,1	22,6
Англія	34,5	10,2	39,1	13,2	44,9	16,4

тисячоліття. За такого підходу національну державу слід розглядати як відносно самостійну макросистему, суб'єкт загальносвітових відносин і водночас ланку, елемент, підсистему загальнопланетарної системи. Стратегічними завданнями держави в умовах глобалізації є опрацювання і проведення виваженої загальнонаціональної політики, яка дає змогу відповісти на проблеми глобалізації; всіляко сприяти стабільному розвитку країни; забезпечити захист загальнонаціональних інтересів, унеможливити або максимально знизити загрози для національної економіки, що є наслідком глобалізації; забезпечити зростання добробуту населення.

Правомірним є твердження, що за сучасних умов протекціонізм недоречно протиставляти ідеології вільної торгівлі. Постановка питання має бути іншою, а саме: як оптимально поєднати два напрями господарського регулювання в інтересах максимально ефективного включення національної економіки у світогосподарські зв'язки. Різні форми і види обмежень, з якими вітчизняний товаровиробник стикатиметься на світовій арені, — «сувора реальність» сьогодення. З урахуванням цього має формуватися державна політика в Україні щодо захисту зовнішньоекономічних і зовнішньоторговельних інтересів країни. Зазначена політика не має бути набором ізольованих заходів з вирішення певних проблем, а комплексною системою законодавчих, організаційно-економічних рішень, спрямованих на досягнення визначеної мети, а саме включення економіки в систему світогосподарських зв'язків, що передбачає захист інтересів власних товаровиробників і насамперед тих, котрі мають реальні чи потенційні конкурентні переваги.

Опрацьовуючи державну політику з цих питань, маємо керуватися і таким: регулювати зовнішньоекономічні зв'язки не означає тотального захисту національного виробництва від іноземної конкуренції, як і не означає дати простір для природного відбору серед підприємств, залишивши лише найкращі. Держава має всіляко сприяти поліпшенню структури економіки, зосередженню економічних ресурсів на перспективних напрямках, створенню конкурентних переваг у якомога більшої чисельності товаровиробників.

Саме за активної участі держави в Україні мають бути вирішені надскладні завдання, а саме: опрацювання і реалізація найраціональніших протекціоністських методів щодо захисту національного ринку праці, підвищення рівня «закритості» окремих територіально-економічних зон, сегментів соціально-трудової сфери. Якщо із цим завданням не впораємось, високою є ймовірність того, що економіка України не інтегрується у світову економіку, а, образно кажучи, «розчиниться» в ній.

З огляду на це важливого значення набуває запровадження національної цілісної системи проведення соціально-трудової експертизи інвестиційних проектів за участі іноземних партнерів, міжнародних технологічних і економічних проектів, проектів законодавчих та нормативних актів, пов'язаних із лібералізацією зовнішньої торгівлі, регулюванням міграційних процесів на міждержавному рівні тощо. Це вкрай необхідно для захисту національних інтересів, вирішення проблеми, що є загальносвітовою, а саме: як найповніше скористатися потенційними перевагами відкритості національної і глобалізації світової економіки, унеможливити або знизити втрати передовсім у соціально-трудовій сфері.

Аналіз зарубіжних видань останніх років свідчить, що все більше західних фахівців, у тому числі й тих, які дотримуються ліберальних поглядів, є прибічниками думки про потребу перегляду ролі і функцій держави в умовах зростання відкритості економіки. Підтвердженням цього є такий висновок: «Економісти схильні протиставляти уряди і ринки. Більшість видів втручання держави... вважається чимось ворогуючим з функціонуванням ринків. І навпаки, у розширенні ринків вбачається те, що підриває ефективність заходів держави у макро- і мікроекономічній сферах. Однак, у супереч очікуванням багатьох економістів, у тих країнах, які найбільше скористалися перевагами світових ринків, роль держави зросла, а не зменшилася. Більше того, функції держави розширялися у більшості відкритих економік. Процес згортання ролі держави (такою є тенденція в 90-х роках) здатний погіршити перспективи збереження вільної торгівлі у глобальному масштабі. Цілком можливо,

⁷ Осадчая И. Государство в постиндустриальной экономике и социал-демократия // Мировая экономика и международные отношения. — 1999. — № 7. — С.85.

що глобалізація потребує посилення, а не послаблення втручання держави”⁸.

Доречно навести і узагальнюючий висновок з дискусії, що відбулась в 90-х роках у багатьох європейських країнах з проблем глобалізації й ролі держави в умовах відкритості економіки: “В міру посилення конкуренції і нестабільності робочих місць працюючі у майбутньому більше покладатимуться на державні ресурси у формі допомоги в разі безробіття, отримання освітніх послуг, профнавчання. За відсутності відповідної державної політики і програм політична підтримка глобалізації буде підірвана”⁹.

Зазначене потребує переосмислення ролі державного регулювання економіки за сучасних умов, оновленого розуміння соціальної обумовленості, масштабності, якісного ускладнення державного управління. Держава — єдиний політичний і правовий суб’єкт, який володіє усім спектром владних повноважень щодо захисту внутрішнього ринку в контексті зростаючої відкритості національної економіки і глобалізації світової економіки, підтримки вітчизняних товаровиробників і стимулювання зростання конкурентоздатності своєї економіки.

Використовуючи потенціал держави передовсім на основі задіяння нормативно-правових, програмно-цільових, організаційно-упорядкувальних методів, підвищення ефективності діяльності органів виконавчої влади та соціального партнерства в Україні, в найближчі два роки варто зробити прорив у реалізації більш зваженої, дієвої політики доходів і зайнятості.

Низький рівень номінальних доходів працюючих, їхня платоспроможність, надмірна міжгалузева, міжрегіональна, міжпрофесійна диференціація та недосконала структура перетворилися нині в один із головних чинників гальмування економічних реформ, якісного відтворення робочої сили, підвищення мотивації до праці.

Існуюча проблема доходів працюючих потребує комплексного підходу для її вирішення, пошуку та задіяння традиційних і нетрадиційних джерел зростання доходів і насамперед основної їх форми — заробітної плати.

Маємо визнати, що на практиці на шляху до вирішення проблеми, яка розглядається, склалося певне замкнене коло, так би мовити глухий кут. Йдеться про те, що, з одного боку, без суттєвих змін у рівні, структурі, диференціації заробітної плати працюючих неможливо забезпечити повноцінне відтворення людського капіталу, відновити мотиваційний потенціал оплати праці, збільшити платоспроможний попит економічно активного населення, а отже, дати поштовх розвитку економіки; з іншого боку, стан економіки є таким, що не забезпечує ресурсів для необхідного суттєвого підвищення заробітної плати. До того ж можливості повного подолання кризових

явищ в економіці й досягнення економічного зростання залишатимуться обмеженими і в перспективі.

Вихід із ситуації, що склалася, вбачаємо у вирішенні трьох взаємопов’язаних завдань:

1. Забезпечення реального економічного зростання, підвищення конкурентоздатності вітчизняного виробництва і досягнення на цій основі фінансової стабільності підприємств.

2. Підвищення дієвості організаційно-економічного механізму регулювання заробітної плати на основі його наповнення якісно новим змістом, збільшення обсягів і ефективності робіт за кожним з напрямів оптимізації оплати праці.

3. Задіяння традиційних і нетрадиційних джерел зростання заробітної плати.

Вирішення існуючих нагальних проблем соціально-трудової сфери безпосередньо пов’язано з реформуванням політики зайнятості. За сучасного стану ринку праці неприпустимо політику зайнятості формувати і реалізовувати здебільшого у вузькому її розумінні, як комплекс заходів, що запроваджуються на регіональному рівні за участі державної служби зайнятості. Натомість маємо виходити з того, що краща політика на ринку праці — науково, фінансово, організаційно, законодавчо обґрунтована загальна економічна політика, підсистеми якої — фінансово-кредитна, структурна, податкова, інвестиційна, політика захисту власного товаровиробника та інші забезпечують стабільний попит на робочу силу.

Опрацьовуючи власну модель регулювання національного ринку праці, маємо зважати на сучасні тенденції щодо формування політики зайнятості в країнах з розвинутою ринковою економікою. За новим сучасним баченням правлячої еліти розвинутих країн, політика має стати вузловим центром усієї соціальної політики, що розглядається саме як “соціальна політика, орієнтована на вирішення проблем зайнятості”.

Можна констатувати, що починаючи з середини 90-х років минулого століття у розвинутих країнах Заходу значно розширився інструментарій регулюючого впливу держави на ринок праці. Він увібрав в себе як заходи макроекономічного характеру щодо пом’якшення ситуації на ринку праці, збереження певної гнучкості цього ринку, який є і має залишатися найбільш консервативним елементом усієї економічної системи, так і заходи щодо впорядкування системи соціального страхування і соціального захисту безробітних.

Правомірно зробити такі висновки з дотеперішньої політики зайнятості розвинутих країн і визначити акценти нової, підвалини якої закладено в середині минулого десятиліття:

- заходи державної політики на ринку праці, спрямовані переважно на перенавчання безробітних і розвиток громадських робіт, є недостатніми для вирішення проблем зайнятості;

⁸ Rodrik: Why do more open economies have bigger governments?, op. Cit. — Pp. 25-26.

⁹ Kapstein E. “The welfare State? An economic cornerstone, not a luxury” // International Herald Tribune, 26 Nov., 1996.

- плекання надії на те, що проблеми зайнятості можна вирішити лише гнучкістю ринку праці, є безпідставними;

- існує необхідність збереження сильних позицій держави у виробленні та реалізації політики зайнятості, забезпеченні інтеграції останньої в загальну економічну політику;

- оптимізувати параметри ринку праці можна за умови поєднання важелів державного й договірної регулювання на принципах соціального партнерства;

- найефективнішими слід визнати заходи, що становлять зміст активної політики на ринку праці й спрямовані на попередження значних масштабів безробіття, стимулювання сукупного попиту на робочу силу, якнайшвидше повернення незайнятих до складу функціонуючої робочої сили;

- вирішення проблем зайнятості потребує реформування системи соціального захисту безробітних, яка має спонукати їх до активного пошуку нового місця роботи.

Починаючи з середини 90-х років, державна політика зайнятості в розвинутих країнах світу суттєво змінилась. При цьому важелі державного впливу на параметри ринку праці, змінившись за структурою, залишилися істотними. Роль держави у регулюванні ринку праці здебільшого підвищилася, а не знизилася.

З огляду на це коригування потребують складові сучасної державної політики зайнятості в Україні, яка загалом має бути інтегрована в загальну економічну політику. Є потреба перегляду спрощених уявлень про взаємозв'язок рівня заробітної плати і зайнятості. За сучасних умов і загальносвітових тенденцій соціально-економічного розвитку формувати політику на ринку праці не можна за принципом: низька заробітна плата — висока зайнятість. Досить звернутися до досвіду США — країни, яка нині має один із найнижчих рівнів безробіття й водночас чи не найбільший рівень доходів працюючих. У цьому контексті перегляду потребує сутність активної політики на ринку праці, оцінка якої здебільшого проводиться на підставі даних, що характеризують використання коштів фонду зайнятості чи сукупних витрат у відсотках до ВВП на реалізацію певних заходів у сфері зайнятості. При цьому переважно використання коштів за такими напрямками як підготовка і перепідготовка незайнятих, організація громадських робіт, надання мікрокредитів для започаткування власної справи чимало науковців і практиків розглядають як сенс активної політики на ринку праці. За такої точки зору потерпає основний зміст цієї політики.

Під активною політикою на ринку праці, на наш погляд, слід розуміти політику, що проводиться за масштабної й багатопланової участі держави і спрямована на стимулювання сукупного попиту на робочу силу; сприяє створенню нових робочих місць і швидкому поверненню незайнятих до складу функціонуючої

робочої сили; заохочує до підвищення конкурентоспроможності зайнятої і незайнятої робочої сили та активно цьому сприяє; забезпечує зростання доходів працюючих без зниження рівня зайнятості. Саме на реалізацію переважно активної політики на ринку праці має бути спрямовано діяльність органів законодавчої, виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Інтереси щодо підвищення ефективності політики зайнятості потребують також розширення та зміни акцентів у визначенні завдань на ринку праці. Прореклароване в нинішній Програмі діяльності уряду завдання зі створення упродовж п'яти років 1 млн. нових робочих місць не можна розглядати як першорядну мету. Метою має бути забезпечення зростання масштабів продуктивної зайнятості, раціональне використання трудового потенціалу, зниження рівня безробіття, що може бути досягнуто на основі створення нових робочих місць, і тих, що вже функціонують, підвищення коефіцієнта їхньої змінності. За такої постановки відкритим залишається питання: про які робочі місця йдеться, адже існують поняття "фізичні", "економічні робочі місця", а отже, контроль за виконанням цього завдання є проблематичним.

Для досягнення якісних змін у соціально-трудових відносинах необхідним є якнайшвидше ухвалення нового Трудового кодексу. Чинний нині КЗпП було ухвалено майже три десятиліття тому, коли держава водночас виконувала функції моновласника, єдиного роботодавця і гаранта трудових прав працівників. Незважаючи на певні доповнення, внесені до Кодексу законів про працю у 90-ті роки, його основні норми залишилися без змін.

Нині, коли найбільша частка ВВП створюється на підприємствах недержавного сектора, а реальністю є багатоукладна економіка, чинний Кодекс не відображає змін у змісті, структурі відносин у сфері праці, в процесах, що відбуваються на ринку праці, не забезпечує балансу інтересів держави, роботодавців і найманих працівників.

Важко зрозуміти соціальних партнерів, особливо на національному рівні, які займають спостережливу позицію і не бачать, що чинне трудове законодавство (його зміст, сфера поширення, порядок контролю, стан дотримання тощо) часто лише поглиблює деформації в соціально-трудовій сфері. Потрібно рішуче переходити від "пасивного" трудового законодавства, що консервує робочі місця і структуру зайнятості без урахування їхньої економічної ефективності, сприяє поширенню "непрозорості" соціально-трудової сфери, до "активного", що заохочує мобільність робочої сили, поліпшує її якість та створення нових робочих місць, сприяє подоланню латентних процесів у сфері праці.

Природно, що все зазначене має сприяти формуванню сучасного уявлення щодо впливу глобалізації світової економіки на соціально-трудову сферу та визначенню напрямів розвитку відносин у сфері праці в контексті глобалізаційних процесів.